

DIE OORLEWING VAN DIE KLASSIEKE LETTERKUNDE

GEDURENDE DIE MIDDELEEUE

DEEL 1 : DIE LATYNSE WESTE

W.J. Henderson, Randse Afrikaanse Universiteit

Gedurende die Middeleeue beleef Europa sy grootste politieke en kulturele ontwrigting, en konfronteer die Grieks-Romeinse kultuurerfenis sy donkerste tyd. 'n Groot gedeelte van die Grieks-Romeinse *patrimonium* het verlore gegaan. Die term "middeleeue" is juis deur die humaniste van die Renaissance gekies om die (in hulle oë) kulturele insinking tussen die Klassieke Oudheid en hulle eie tyd te tipeer (Keen 1971:11). En tog dateer die meeste van die behoue Griekse werke en sowat die helfte van behoue Latynse werke uit die 9de en 10de eeu, en was die periode as geheel krities vir die voortbestaan van talle antieke werke. Boeke wat die Middeleeue oorleef het, het 'n veiliger reis na die Renaissance gehad.

Die aanvang van die Middeleeue word verskillend gedateer. Vir die Westerse Romeinse Ryk is daar vir sommige 'n duidelike baken met die invalle van die Germaanse stamme in die 5de eeu. Daar is egter 'n restourasie onder Justinianus (518-527) (Hussey 1970:18-21). Van hom sê Hussey (1970:21): "In one sense Justinian was the last Roman Emperor. He had succeeded in recovering for the last time an *imperium romanum* embracing almost all the Mediterranean world". Keen (1971:11) identifiseer die probleem: "History, it is said, is a seamless garment: it is nevertheless convenient to divide it into periods. ... Just where the limits are in fact drawn depends very much on the standpoint of the individual historian". Hy dateer die aanvang van die Middeleeue vanaf die kroning van Karl die Grote as Heilige Romeinse Keiser in 800, en stel sy eindpunt as die ontbinding van die Konsilie van Basel in 1449 (1971:11-12). Wat die Westerse Ryk betref, begin ons ons oorsig vanaf die 6de eeu, maar sluit af aan die einde van die 13de eeu. Vir die Oosterse Ryk is die chronologie anders: vanaf die 4de eeu tot 1453.

Gedurende die donker tydperk ná die val van die Romeinse Ryk was die grootste bewarende instansie verbasend genoeg die Kerk. Ten spyte van die algemene weerstand teen die inhoud en daarmee die manuskripte van vele Latynse werke, en hulle konsentrasie op hulle eie patristiese, Bybelse en liturgiese geskrifte het die kloosters en katedrale wat in Italië en ander dele van Europa vanaf die 6de eeu gestig is, die Latynse taal en die gepaardgaande belangstelling in die Latynse boek lewendig gehou - al was dit hoofsaaklik as sleutel tot die studie van die Bybel. Die kopieer van manuskripte was geoorloofde arbeid vir monnike, en 'n klooster het gewoonlik, naas sy biblioteek, sy *scriptorium* gehad (Sandys 1921:617-626; Hall 1968:83-85).

Die aanvanklike inspirasie het uitgegaan van rondreisende Ierse monnike soos Columbanus (c. 543-615), wat vanaf Iona uitgegaan het om Europa te kersten. Columbanus self was verantwoordelik vir die stigting van die kloosters in Anegray, Luxeuil en Fontaines (in Frankryk), en Bobbio (in Italië), en vir die kloosterreël wat die kopiëring van manuskripte voorgeskryf het (Sandys 1921:452-455; Hall 1968:73-75; Reynolds-Wilson 1968:74-76; Bieler 1971:45-49). Die Ierse monnike was

daarvoor verantwoordelik dat Frankryk en Duitsland die grootste rol gespeel het in die bewaring van Latynse manuskripte (Hall 1968:82).

Die belangrikste kloosters (met hulle stigtingsdatums) was: Monte Cassino (c. 529), Bobbio (c. 614), Pomposa (8ste/9de eeu) in Italië; Iona (c. 563), Lindisfarne (c. 635), Malmesbury (c. 673), Wearmouth (674), Jarrow (682) in Brittanje; Auxerre (6de eeu), Luxeuil (c. 590), Fleury (620), Ferrières (634), Corbie (c. 690), Tours (796), Cluny (910), Bec (1034) in Frankryk; St Gallen (c. 613) in Switserland; Regensburg (652), Reichenau (724), Murbach (727), Fulda (744), Lorsch (c. 764), Hersfeld (770), Corvey (822) in Duitsland. Een gevolg was oor-en-weer kontak tussen Rome en Brittanje, wat ook heilige en heidense manuskripte in groot hoeveelhede na die kloosters en katedrale van Engeland gebring het waar hulle in die *scriptoria* gekopieer en in die biblioteke bewaar is. Aldhelmus (c. 639-709) en Beda (673-735) het eerstehandse kennis van skrywers soos Vergilius, Lucanus, Persius, Juvenalis, die ouere Plinius, Cicero, Ovidius, Macrobius en Eutropius gehad (Sandys 1921:465-468; Reynolds-Wilson 1968:76).

Die belangrike rol wat Bobbio in die geskiedenis van antieke Latynse tekste gespeel het, kan gesien word in die omvang van die eerste katalogus in die 10de eeu: 666 manuskripte word gelys (insluitend Terentius, Lucretius, Vergilius, Ovidius, Lucanus, Persius, Martialis, Juvenalis, Claudianus, Cicero, Seneca, Plinius Maior). Vandag is baie van daardie manuskripte in die versamelings van die biblioteke in Milaan, Rome, Turyn, Napels en Wene (Sandys 1921:453-454). By Cluny het die katalogusse uit die 12de en 13de eeu byna 1 000 manuskripte opgeteken (Sandys 1921:625), terwyl die biblioteek van Novalesa in Italië in 906 meer as 6 000 manuskripte besit het met die verplasing van die biblioteek na Turyn (Sandys 1921:626).

Daar was egter groot verliese. Vir twee eeue (550-750) is Latynse boeke selde gekopieer: min manuskripte kom uit hierdie periode. Die palimpseste van Plautus, Terentius, Cicero, Livius, Plinius Maior en Minor, Sallustius, Seneca, Vergilius, Ovidius, Lucanus, Juvenalis, Persius, Gellius en Fronto toon sprekend genoeg hoe antieke skrywers van gehalte so min belangstelling geprikkel het, dat hulle manuskripte vir hergebruik skoongevee is (Sandys 1921:455; Reynolds-Wilson 1968:72-74).

In 768 word Karel die Grote koning van die Franke en in 800 Keiser van die Heilige Romeinse Ryk in die Weste, en 'n kulturele en intellektuele bloeitydperk begin. Om sy program van opvoeding aan die nuwe hofskool te hanteer, stel hy in 782 die Angelsaksiese priester Alcuinus (c. 735-804) aan. Geletterdheid, en daarmee die belangstelling om te lees, word so versprei. Die hof self het 'n sentrum van geleerdes en kunstenaars geword van wie die stimulus uitgegaan het om die ou Latynse boeke vir hulle intrinsieke waarde te bestudeer en bewaar (Hall 1968:76; Reynolds-Wilson 1968:80). Die Karolingiese periode was verantwoordelik vir die redding van talle Latynse werke. Van oral is manuskripte versamel en in die aantreklike en leesbare lettertipe, die sogenaamde Karolingiese minuskel, oorgeskryf (Reynolds-Wilson 1968:81-82; Hall 1968:89-90). Hierdie manuskripte is na die kloosters van Europa versprei, en het ook in die biblioteke van die hof en katedrale beland, waar hulle 'n rol gespeel het in die onderwys in die paleis- en katedraalskole (sien verder Rashdall 1951:26-30).

Vir agt jaar was Alcuinus hoof van die hofskool, en word in 796 ab in Tours. Daar het hy die monnike aangespoor om manuskripte in Engeland te gaan haal en te kopieer (Sandys 1921:472-473). As leermeester, skrywer, administrateur, geleerde en ver-

samelaar van ou tekste is Alcuinus 'n belangrike skakel in die oorlewingsgeskiedenis van antieke tekste (Sandys 1921:477-478).

Die Karolingiese tyd het nie baie geleerdes opgelewer nie, en het ook nie lank na Karel se dood in 814 geduur nie. Enkeles dra by tot die bevordering van die antieke boek. Rabanus Maurus (776-856), leerling van Alcuinus, stig die biblioteek van Fulda, waar twaalf monnike op 'n gereelde basis kopieë gemaak het, en die versameling tot die 17de eeu een van die belangrikste in Europa was (Sandys 1921: 483-484). Servatus Lupus van Ferrières (c. 805-862) het aan ander kloosters, aan leiers en selfs die pous briewe gerig vir die leen van manuskripte: van Fulda 'n Suetonius-manuskrip, van Tours Boethius se kommentaar op Cicero se *Topica*, van York Hieronymus en Beda se kommentare op die Bybel en Quintilianus se *Institutiones*, van Pous Benedictus III bogenoemde werke, asook Cicero se *De oratore* en Donatus se kommentaar op Terentius (Sandys 1921:486-487; Hall 1968:77-78). Die manuskrip van Cicero se *De oratore* wat hy self gekopieer het, bestaan nog (Brit. Mus. Harley 2736); ander toon sy *marginalia* (Cicero, *De inventione*; Livius 6-10; Valerius Maximus; Gellius; Macrobius, *Somnium Scipionis*; Donatus oor *Aeneis* 1-6) (Reynolds-Wilson 1968:88-90). Hy het ook eksemplare geleen om met sy eie te vergelyk (Sandys 1921:488).

Etlke Latynse skrywers het hierdie rondte oorleef: Vergilius, Horatius (*Satires* en *Briewe*), Lucanus, Juvenalis, Persius, Terentius, Statius, Cicero (filosofiese werke), Sallustius (*Catilina*, *Bellum Iugurthinum*), Plinius Maior, Justinus en Vitruvius. Minder veilig was Seneca Maior, Valerius Maximus, Aulus Gellius en Seneca (*Briewe*: albei het in twee dele gesirkuleer, en niemand in die 9de eeu het 'n volledige kopie besit nie), Quintilianus ('n volledige teks van sy werk is eers in die 10de eeu saamgevoeg), Martialis, Suetonius, Plautus, Lucretius, Livius, Plinius Minor, Ovidius. Ander het net in een of twee kopieë nog bestaan: Cicero (*Briewe*), Tacitus, Columella, Petronius, Apicius, Valerius Flaccus, Ammianus, Tibullus, Catullus, Seneca (tragedies), Statius (*Silvae*), Velleius Paterculus. Nog ander was onbekend: Propertius, heelwat van Tacitus, Seneca (dialoë), Apuleius, Manilius, Nepos, Velleius Paterculus (Reynolds-Wilson 1968:85-87).

In die na-Karolingiese periode figureer Ratherius (c. 887-974), biskop van Liège en Verona, en Gerbert van Reims (c. 950-1003). Eersgenoemde het kennis van die skaars Plautus- en Catullus-manuskripte in Frankryk gehad, en het Livius se eerste dekade in Verona laat kopieer - steeds die belangrikste bron van hierdie gedeelte van Livius (codex Laurentianus 63.19) (Reynolds-Wilson 1968:91). Gerbert het in sy hoedanigheid as leermeester van Otto III, as ab van Bobbio, as aartsbiskop van Reims en Ravenna, en uiteindelik as Pous Silvester II manuskripte versamel. Hy word beskou as 'n belangrike skakel in die bewaring van baie van Cicero se briewe (Sandys 1921:509; Hall 1968:78) en het direk bygedra tot die kulturele beweging wat in die 10de eeu in Duitsland onder die Otto-dinastie (936-1002) ontstaan het (Hall 1968:78-79).

Die 11de en 12de eeue word gekenmerk deur twee verwante prosesse: die ontwikkeling van katedraal- en stadskole, en die intellektuele beweging wat as die Skolastiek bekend staan. Die kloosters speel nog 'n belangrike rol. In Frankryk floreer Saint-Evroult en Bec, en in Duitsland Hildesheim en Hirschau, as sentra vir manuskripkopiëring (Sandys 1921:517, 522-523), in Switserland belewe St Gallen sy goue eeu (Sandys 1921:519), in Italië kry Monte Cassino nuwe lewe onder sy ab Desiderius (1058-1087), en red 'n paar belangrike werke (Tacitus, *Historiae* en die

laaste gedeelte van die *Annales*; Apuleius; Seneca, *Dialoë*; Varro, *De lingua latina*; Frontinus, *De aquis*).

Die swaartepunt van die onderwys het egter geleidelik verskuif van die kloosters na die katedraal- en stadskole, waaruit weer mettertyd die eerste universiteite sou ontwikkel, om dan op hulle beurt die kopiëring en bewaring van manuskripte te behartig (bv. die katedraalskool van Notre Dame wat in c. 1170 die Universiteit van Parys geword het; Sandys 1921:573, 628-629; Rashdall 1951:30-73).

'n Hele reeks beroemde leermeesters en skolastici betree die toneel (Sandys 1921:517-606). Die fokus van intellek en studie het geval op die sistematisering van en verwerking in Christenterme van die verworwe en geopenbaarde kennis. Die skolastiese debat het uiteindelik gegaan om die toepaslikheid al dan nie van die logika en idees van die Platoniese en Aristoteliaanse sisteme op die Christelike wêreld-beskouing. Min van die skolastici het egter Grieks geken, en was afhanklik van Latynse vertalings. Enkeles soos John van Salisbury en Matthew Paris van die klooster van St Albans in Engeland het Griekse in verband met hulle Griekse studies geraadpleeg (Sandys 1921:540, 575). Hulle aandag was ook eng toegespits op logika en grammatika; die tekste as letterkunde het hulle min geïnteresseer. In die proses tap hulle hulle filosofie (met dialektiek en logika), teologie, taalkunde en literatuurwetenskap uit die antieke bronne en kontamineer dikwels die suiwerheid. Die antieke tekste is dikwels verdraai in allegoriese vertolking, en korrupsies sluip al hoe meer in (Hall 1968:90-93).

Daar was natuurlik uitsonderings. Die skool van Chartres, onder leermeesters soos Fulbert (sterf 1029), Bernard (1119-1126) en Wilhelm van Conches (sterf 1154), het sterk gekonsentreer op die studie van die styl en inhoud van die Klassieke tekste (Sandys 1921:539; Hall 1968:80-81). John van Salisbury (1110-1180), wat o.a. by Chartres gestudeer het, het teen die skolastici se beperkte studie van logika betoog (Sandys 1921:537-542). Sy kennis van Latynse outeurs was wyd en diep, en dalk gebaseer op direkte toegang tot manuskripte van hulle werk in sy eie besit. Van sy manuskripte, bv. Cicero se *De officiis* en *De oratore*, en Seneca se *Quaestiones naturales*, is aan die biblioteek van Chartres bemaak (Sandys 1921:541). Albertus Magnus (1193-1280), die leermeester van Thomas van Aquino, het vertalings uit die Arabies en Grieks in die samestelling van sy ensiklopediese werke benut, en het antieke manuskripte in kloosters gekopieer of laat kopieer (Sandys 1921:581-582). Richard van Bury (1287-1345), alhoewel geen groot geleerde nie, was 'n entoesiastiese boekversamelaar en liefhebber van die Klassieke letterkunde. Hy het as gesant na die pous in Avignon Petrarca ontmoet, en so in direkte aanraking met die eerste groot figuur van die Italiaanse Renaissance gekom. Hy het boeke van oral versamel, laat kopieer, korrigeer en inbind - ongelukkig almal verlore (Sandys 1921:602-603, 628).

Die bydrae van die skolastici tot die oorlewing van die antieke boek is hoofsaaklik geleë in die nuwe belangstelling in die vorm van kritiese kommentare op Plato en Aristoteles, alhoewel byna uitsluitlik in Latynse vertalings. Aanvanklik was net vertalings van Griekse werke wat in Europa bekend was, beskikbaar. Die teenwoordigheid van die Arabiere in Spanje het 'n groot hoeveelheid tekste, en veral werke van Aristoteles, wat lank reeds in die Weste verlore of vergete was, teruggebring in Arabies (Sandys 1921:561-570; Botha 1989:180-185).

Die opkoms van die wetenskaplike denke stimuleer egter ook belangstelling in allerlei werke wat deur die kloosters verwaarloos was. En die meer sekulêre uitkyk open die weg vir die meer persoonlike uitinge van die satiriese en liefdesdigters (Reynolds-Wilson 1968:93-94). Tibullus en Propertius, en Seneca se tragedies en dialoë is in die 13de eeu herontdek (Sandys 1921:627; Reynolds-Wilson 1968:98). Die einde van die 12de en die hele 13de eeu word gekenmerk deur die verskyning van *florilegia*, en die konsolidasie van die geleerdheid in groot ensiklopediese werke, soos Thomas van Aquino (1225/7-1274) se *Summa Theologiae* (Sandys 1921:583-584), of Roger Bacon (c. 1214-1294) se *Opus maius*, *Opus minus*, *Opus tertium*, *Compendium studii philosophiae* en *Compendium studii theologiae*, waarin hy o.a. die grondige kennis van Grieks, Latyn en Arabies as voorwaarde vir die wetenskaplike studie van filosofie en teologie bepleit en vorige werk vir onakkuraatheid kritiseer (Sandys 1921:589-594).

Twee ander prosesse het die vervoer van Griekse boeke van Ooste na Weste gestimuleer: die opkoms van die Italiaanse handelstede soos Genoa en Venesië in die 11de eeu (Keen 1971:89-94), en die bedreiging van die Vierde Kruistog vir die Bisantynse Ryk aan die begin van die 13de eeu. Nuwe studiemateriaal (asook nuwe stof vir hete debatte) is so aan die skolastici beskikbaar gestel (Sandys 1921:570-573). Alhoewel steeds van Latynse vertalings gebruik gemaak is, was dit meestal nuwe vertalings direk uit die Grieks eerder as via Arabies.

Vir die Weste was die katastrofes in die Ooste 'n wins, want groot getalle Grieke en Griekse boeke het na Italië beweeg. In 1453 val Konstantinopel finaal in die hande van die Arabiere, maar gelukkig teen daardie tyd was die Renaissance in die Weste al op dreef.

'n Groot aantal Latynse werke het die Middeleeue oorleef, òf as gevolg van plaaslike belang, of omrede hulle opvoedkundige en etiese waarde, òf deur blote toeval (Sandys 1921:626-628, 629-665). Die omvang van die Griekse en Latynse letterkunde het egter vanaf die Karolingiese tyd gekrimp. Sekere skrywers soos Plautus, Lucretius, Catullus, Propertius, Tibullus, Phaedrus, Tacitus, Valerius Flaccus en Silius Italicus is verwaarloos, en die aanhalings in tydgenootlike skrywers uit bv. Lucretius was nie van oorspronklikes nie, maar tweedehands via tussengangers (Hunt 1971:51-55). Ander se voortlewing is deur hulle inhoud of styl gewaarborg: Terentius, Caesar, Cornelius Nepos, Sallustius, Cicero, Vergilius, Livius, Horatius, Ovidius, Valerius Maximus, Persius, Lucanus, Seneca Maior en Minor, Plinius Maior en Minor, Martialis, Statius (*Thebais*, en *Achilleis*), Juvenalis, Suetonius, Justinus, Florus, Valerius Maximus, Quintilianus, Vegetius en Boethius. Gedurende die volgende eeue het die kloosters en katedrale van Europa hulle letterkundige skatte uit vergete trossels en kaste aan die entoesiastiese humaniste opgelewer, om dan uiteindelik die manuskripte aan die veiliger bestaan as gedrukte boeke oor te lewer.

BIBLIOGRAFIE

- Bieler, L. 1971. "The Classics in Celtic Ireland", in Bolgar, R.R. (red.), *Classical influences on European culture A.D. 500-1500*, 45-49. Cambridge: University Press.
- Botha, W.M. 1989. "Die rol van die Middeleeuse biblioteekwese in die bestendiging van die Westerse kultuur", in Ohlhoff, C.H.F. & Brink, Marian (reds.), *'n Blik op die middeleeue*, 176-185. Pretoria: Universiteit van Pretoria.

- Hall, F.W. 1968. *A companion to classical texts*. Hildesheim: Georg Olms [1931. Oxford: Clarendon Press].
- Hunt, R.W. 1971. "The deposit of Latin classics in the twelfth-century renaissance", in Bolgar, R.R. (red.), *Classical influences on European culture A.D. 500-1500*, 51-55. Cambridge: University Press.
- Hussey, J.M. 1970. *The Byzantine World*. Londen: Hutchinson University Library [1957].
- Keen, M. 1971. *The Pelican History of Medieval Europe*. Harmondsworth: Penguin Books [1969].
- Rashdall, H. 1951. *The universities of Europe in the Middle Ages*. Oxford: University Press.
- Reynolds, L.D. & Wilson, N.G. 1968. *Scribes and scholars. A guide to the transmission of Greek & Latin literature*. Oxford: University Press.
- Sandys, J.E. 1921. *A history of classical scholarship*, vol. 1. 3de uitgawe. Cambridge: University Press. Herdruk 1967. New York/Londen: Hafner Publishing Company.

PHILOLOGICAL HUMOUR

My wife, Gilly, has been patient throughout, looking after home and family almost singlehandedly. My fondest hope is that she will read my book on Sophocles now that it has finally been completed.

D. Searle: *Vision and stagecraft in Sophocles*. Croom Helm, London/Canberra, 1982:1.